

**Особистість учителя в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського:
концептуальні засади**

У сучасних умовах глобалізованого і динамічно мінливого світу, зміни суспільних пріоритетів актуалізується проблема осмислення педагогічної спадщини як з погляду історичної ретроспективи, так і в контексті сучасних інноваційних настанов. При цьому цілком закономірно зростає інтерес до прогресивних здобутків вітчизняної історико-педагогічної думки, зокрема, до творчої спадщини В. Сухомлинського, її глибокого, неупередженого, і об'єктивного вивчення, критичного осмислення цінних думок, поглядів видатного українського вчителя-творця щодо особистості педагога, які пройшли випробування часом.

Ми виходимо з того, що сьогодні вчитель – це не тільки професія, яка озброює знаннями, а й висока місія творення особистості, «постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється»; це фахівець із високим рівнем професіоналізму, ініціативності, самостійності, успішності, мобільності, відкритий до новацій, адже, «якщо вчитель хоч на один день спиниться в своєму інтелектуальному зростанні, він перестане бути світочем знання...» [1, с. 121], іскрою, від якої в серцях дітей розгортається полум'ям потяг до знання.

Аналіз наукових досліджень (М. Антонєць, І. Бєх, А. Богуш, А. Борисовський, Н. Дічек, І. Зязюн, В. Кузь, М. Мухін, О. Савченко, М. Сметанський, О. Сухомлинська та ін.) засвідчує, що особистість В. Сухомлинського, окремі аспекти його педагогічної спадщини стали предметом вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Його філософські, психолого-педагогічні погляди (М. Богуславський, І. Зязюн, М. Мухін та ін.); педагогічна система В. Сухомлинського у професійній підготовці вчителя (Л. Бондар, О. Савченко, М. Сметанський, О. Сухомлинська та ін.) тощо. Водночас реалії сьогодення, історіографічний аналіз наявних публікацій підтверджують необхідність концентрації уваги на концептуальних педагогічних ідеях В. Сухомлинського стосовно особистості педагога.

Мета статті: проаналізувати концептуальні засади дослідження проблеми особистості вчителя в педагогічній спадщині В. Сухомлинського крізь призму вимог сучасного динамічного суспільства.

Зауважимо, що аналіз наукового доробку Василя Олександровича Сухомлинського демонструє його здобутки як ученого-новатора, що

поєднував практичну діяльність із науковими розвідками, сміливим експериментом, інтенсивним пошуком сутності соціальної ролі (і відповідальності) педагога.

Акцентуємо увагу на тому, що новаторські погляди В. Сухомлинського формувалися передусім на основі ґрунтовного вивчення філософської, історико-педагогічної літератури, теоретичної спадщини і досвіду просвітителів минулого. Так, надзвичайно близькими В. Сухомлинському були думки видатного українського філософа й педагога-гуманіста, народного наставника Г. Сковороди про важливість і відповідальність учительської праці: «Якщо велика справа панувати над тілами, то ще більша – керувати душами... Якщо важливо лікувати тіло, то чи не найважливіше разом із тілом зберігати і душу людини цілою, здоровою, не зіпсованою?» [2, с. 364]. При цьому, той, хто вчить і виховує, має бути не стільки вчителем, скільки провідником і служителем «природи, єдиноістинною ... учителькою» [3, с. 496], щоб душа в процесі виховання дійсно зберегла здоров'я та світло, він повинен бачити в своїй роботі джерело духовної наснаги, зберігати «мир и здравие» в душі, відтворювати вічну красу, стверджувати моральний ідеал, служити людському самопізнанню й постійно самовдосконалюватися.

Василю Олександровичу імпонували погляди Я. Коменського щодо вимог до особистості вчителя крізь призму виокремлених ним принципів гуманізму, народності, природовідповідності, згідно яких педагог має бути високоосвіченим і працелюбним, добропорядним і скромним, люблячим і доброзичливим у ставленні до дітей. Справжній учитель повинен уміти навчати всіх усьому, що сприятиме вдосконаленню людської природи, досягненню людиною повної досконалості й гармонії.

Цілком очевидно, що саме на такому міцному філософсько-методологічному підґрунті педагогом-науковцем була створена гуманістична концепція, зокрема з питань професійних вимог до особистості вчителя, цілісна педагогічна теорія індивідуальності вчителя та його діяльності. Індивідуальність учителя розглядається В. Сухомлинським в аспекті носія культурних цінностей, у поєднанні з національними і загальнолюдськими цінностями, де мовна домінанта відіграє вирішальну роль морального імперативу як в утвердженні пріоритетних цінностей (добра, краси тощо), так і в самореалізації особистості. Зокрема, у статті «Слово про слово» В. Сухомлинський наголошує: «В руках вихователя слово має таку потужну силу, як музичний інструмент в руках музиканта, як фарби і пензлі в руках художника, як мармур і долото в руках скульптора. Як немає музиканта без скрипки, без фарби і пензля – художника, без долота і мармуру – скульптора,

так без живого відчуття, схваленого слова немає школи, педагогіки. Слово – це наче міст, через який навчання і виховання проходять до віртуозності і майстерності» [1, с. 160]. Однак слово вчителя знаходить відгук у дитячих серцях і стає їхнім особистим надбанням лише тоді, коли «мудрість вихователя залучає, одухотворює вихованців цілісністю, красою ідейно-життєвих поглядів, морально-етичних принципів» [1, с. 160].

Необхідно наголосити на переконаності В. Сухомлинського в тому, що важливою умовою успішної роботи вчителя є багате, різнобічне інтелектуальне життя, різноманітність інтересів, широта кругозору, допитливість, чутливість до нового в науці [3, с. 55].

При цьому успішна особистість учителя пов'язана у нього з поняттям «хороший учитель», який:

- «по-перше, любить дітей, вірить у них, знаходить радість у спілкуванні з ними, переймається дитячими радощами і прикрощами;
- по-друге, добре знає свій навчальний предмет, слідкує за новітніми відкриттями, дослідженнями, досягненнями, оскільки «чим багатші знання педагога, тим яскравіше розкривається його особисте ставлення до знань, науки, книги, розумової праці, інтелектуального життя» [4, с. 59];
- по-третє, знає психологію і педагогіку, здатен розуміти і відчувати дитину, «найтонші сфери духовного життя особистості, яка формується, – розум, почуття, воля, переконаність, самосвідомість...» [4, с. 60];
- по-четверте, досконало володіє вміннями у тій чи іншій трудовій діяльності, «майстер своєї справи», «перший найважливіший світоч інтелектуального життя, який пробуджує в дитини жадобу до знань, любов до науки, культури, освіти, гаряче поривання до невпинного духовного росту й удосконалення» [4, с. 51–52].

У своїй праці «Сто порад учителеві» Василь Олександрович зазначає: «Життя переконує, що вихованець – дзеркало вихователя». До того ж він доводив, що справжній учитель має залишити себе у своїх вихованцях. Але це не означає «перекласти знання із своєї голови в голови своїх учнів». При цьому важливо, щоб учитель був закоханий у свій предмет, тоді й учні «проймаються почуттям любові до знань, науки, книги» [4, с. 59].

Додамо також, що В. Сухомлинський був глибоко переконаний, що основою успіху вчителя є багатство і щирість його душі, вихованість почуттів і високий рівень загальної емоційної культури, вміння глибоко зануритися в сутність педагогічного явища. Підкреслюючи вирішальну роль педагога у гармонійному розвитку особистості, він наголошував, що, якими б не були науково обгрунтовані прийоми, методи і засоби педагогічного впливу, але,

якщо вони не пройдуть крізь призму свідомості і почуття вчителя, то не дадуть бажаних результатів.

Працю вчителя Василь Олександрович зараховував до однієї з найважчих, що потребує багато часу, терпіння, затрати сил та енергії. Поза сумнівом, робота педагога, – це робота серця й нервів, це буквально щоденна й щогодинна витрата величезних душевних сил.

Водночас учительську діяльність учений-педагог називав чудовою, оскільки повсякчас відкривати в людині нове, дивуватися новому, бачити людину в процесі її становлення є одним із тих коренів, які живлять покликання до педагогічної праці. Він також уважав, що вчитель – це особлива професія, яку не можна порівняти ні з якою іншою справою, окрім науково-дослідної, близькість із якою полягає в аналізі фактів і необхідності передбачення. З цього приводу, зокрема, у творі «Розмова з молодим директором школи» В. Сухомлинський відзначає: «Вчитель, який не вміє і не бажає проникати подумки в глибину фактів, у причинно-наслідкові зв'язки між ними, перетворюється в ремісника...» [4, с. 74].

Заслуговує уваги оригінальність підходів видатного педагога щодо визначення однієї з найістотніших вимог до особистості вчителя – уміння створювати «ситуацію успіху», плекати в учнів почуття «володаря знань», адже «гарні педагоги починаються за шкільною партою; вогник любові до професії педагога здатна запалити тільки людина, яка любить дітей, володіє найбільшою педагогічною мудрістю – умінням постійно пробуджувати в юному серці бажання бути гарним, бажання стати сьогодні кращим, ніж учора, почуття поваги до самого себе» [4].

При цьому своєрідним мірилом об'єктивності вчителя, рівня його моральної вихованості є педагогічна справедливість – «основа довіри дитини до вихователя. Але немає якоїсь абстрактної справедливості – поза індивідуальності, особистих інтересів, пристрастей. Щоб стати справедливими, треба знати духовний світ кожної дитини» [5, с. 83].

Треба зазначити, що особливі вимоги висував Василь Олександрович до особистості педагога як керівника й організатора навчально-виховного процесу. У своїй праці «Серце віддаю дітям» він стверджував, що «ми повинні стати для підлітків прикладом багатства духовного життя; лише за такої умови ми маємо моральне право виховувати» [6, с. 22]. До того ж високі особистісні якості вихователя, його знання і життєвий досвід мають стати для дітей незаперечним авторитетом, під яким педагог-гуманіст розумів не зверхність, відгородження від дітей ерудицією, вимогами беззаперечної

слухняності, формального й авторитарного управління дитиною, а доводив, що без постійного духовного спілкування вчителя і дитини, без взаємного проникнення у світ думок, почуттів, переживань один одного неможлива емоційна культура як плоть і кров культури педагогічної.

Не оминув своєю увагою В. Сухомлинський і питання етичної культури вчителя, яка, на його думку, сприяє встановленню психологічної сумісності вчителя й учнів. При цьому провідною умовою, наголошував науковець, є педагогічний такт, адже вчитель, як ніхто інший, має керувати своїми почуттями, темпераментом, бути прикладом для дітей, пам'ятаючи, що різними проявами своїх емоцій, ставлення до людей він передає дітям справжню науку високодуховної поведінки. Безтактність, образливе ставлення до дітей спричиняє глибокі душевні травми, шкодить усій справі навчання і виховання. Тому «будьте доброзичливі!» – радив Василь Олександрович учителям. Це гасло, безсумнівно, можна справедливо зарахувати до «абетки» педагогічної культури вчителя.

Насамкінець нам видається надзвичайно сучасною глибока переконаність В. Сухомлинського в тому, що першочерговим завданням учителя є «розпізнати, виявити, розкрити, виплекати в кожному учневі його неповторно-індивідуальний таланти – значить підняти особистість на високий рівень розквіту людської гідності» [1].

Крізь призму вищезазначеного цілком закономірно стверджувати, що педагогічні ідеї В. Сухомлинського – це концептуальна основа особистісно орієнтованого підходу, який успішно пролонгується у сучасну компетентісно орієнтовану освіту, з чим ми і пов'язуємо перспективи подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинский В. А. Избранные произведения пяти томах / В. А. Сухомлинский. – К., 1980. – Т. 5. – 678 с.
2. Сковорода Г. Розмова п'яти подорожніх / Г. Сковорода // Твори : у 2-х т. / Г. Сковорода. – К. : Обереги, 2005. – Т. 1. – 528с.; Т. 2. – 514 с.
3. Сухомлинский В. А. Павлышская средняя школа: обобщение опыта учебно-воспитательной работы в сельской средней школе / В. А. Сухомлинский. – М. : Просвещение, 1979. – 393 с.
4. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Педагогіка : хрестоматія [уклад. А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко]. – К. : Знання-Перес, 2003. – 700 с.

5. Сухомлинский В. А. Учитель – методист – наставник / В. А. Сухомлинский. – М. : Просвещение, 1988. – 289 с.
6. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский. – М. : Педагогика, 1983. – 318 с.